

В. О. Кожевникова,

доктор юридичних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0410-6756>

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕГЛЯДУ УМОВ ДОГОВОРУ У ЗВ'ЯЗКУ З ІСТОТНОЮ ЗМІНОЮ ОБСТАВИН

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: civilne7@gmail.com

Мета дослідження спрямована на комплексне відображення ключових, теоретико-правових проблем та колізій, що впливають в процесі фактичного перегляду умов цивільно-правового договору контрагентом у випадку істотної зміни обставин, удосконалені концепції сучасного розуміння істотної зміни обставин та її вплив на фактичну реалізацію сторонами умов договору (контракту). **Методи дослідження:** досягнення окресленої в дослідженні мети, стає можливим за допомогою застосування низки науково-правових методів, зокрема: теоретико-прогностичного методу, методу комплексного аналізу, діалектичного методу, формально-юридичного методу та інших. **Результати:** розкриті правові положення чинного цивільного законодавства України щодо нормативного порядку встановлення умов цивільно-правового договору (контракту) та їх фактичне видозмінення у разі неможливості виконання у зв'язку з істотною зміною обставин. **Обговорення:** з'ясовані наукові підходи до правової категорії істотна зміна обставин в процесі здійснення сторонами умов договору (контракту). Встановлено, що з одного боку форс-мажорні обставини, які можуть виникати в процесі реалізації сторонами договірних зобов'язань, за своєю правовою природою та змістом можуть ускладнювати або унеможлиблювати фактичне виконання обов'язків за договором, а з іншого боку в низці випадків окреслені чинники, слугують правовою підставою для зміни або фактичного припинення зобов'язання учасниками загалом.

Ключові слова: істотні умови; договір; цивільно-правова угода; невідоротні обставини; зміна договору; цивільно-правова відповідальність; істотна зміна обставин; суб'єкти господарювання; принципи справедливості, розумності й добросовісності.

Постановка проблеми та актуальність. В юридичній літературі прийнято вважати, що договір є універсальним інструментом регулювання соціальних відносин на основі рівності сторін, який за умови належного оформлення та врахування інтересів кожного з учасників таких відносин здатен забезпечити отримання взаємної вигоди від виконання його умов контрагентами. При цьому така можливість існує як для рівноправних, так і взаємно підпорядкованих суб'єктів. Мабуть, це і обумовлює те, що конструкція договору використовується не тільки цивільним, але і багатьма іншими галузями права.

Особливістю договору у публічній сфері є його здатність впорядковувати відносини всередині складних систем, тобто таких, де одна система є учасником другої, а також між рівноправними системами [1, с. 8-9].

Правові приписи чинного ЦК України, закріплюючи у статті 629 принцип обов'язковості договору, встановлює неухильність досягнутих учасниками правочину договірних зобов'язань (встановлених умов у договорі). Фактична зміна правочину, може тягнути за собою припинення цивільно-правового зобов'язання, саме тому правова природа існуючих відносин, також ви-

дозмінюється в залежності від змінених умов. Таким чином, суб'єкти господарювання, вступаючи в договірні відносини, гіпотетично повинні чітко окреслювати фактичну можливість здійснення покладених на них зобов'язань за договором, крім того зважати на ймовірні ризики і закладати їх компенсацію у ціну договору.

Разом з тим, зважаючи на динаміку сучасності і вступаючи у договірні відносини сторони при визначенні істотних умов договору не застраховані від непередбачуваних обставин, які виникають після укладання окресленого правочину і здійснюють беззаперечний вплив на низку інших господарських рішень. Зміна таких обставин не повинна слугувати загрозою ухиленню від фактичної реалізації покладених на учасників зобов'язань за чинним договором і здійснювати непомірне обтяження для зацікавленої сторони при виконанні договірних зобов'язань за змінених обставин.

На разі учасники цивільних та господарських правовідносин мають можливість добровільно врегулювати питання внесення змін щодо умов правочину у випадку форс-мажору чи істотної зміни обставин, послуговуючись нормами частини першої статті 652 Цивільного кодексу України як ключової підстави зміни умов договору. Разом з тим, зазвичай спроби щодо внесення змін до умов цивільно-правового договору у разі істотної зміни обставин, є вкрай обмеженою, оскільки мають місце спеціальні норми, які визначають імперативний перелік таких змін, що інколи є невиправданим та значно ускладнює виконання договірних зобов'язань. Такі випадки спостерігаються на практиці та потребують свого вирішення не тільки з боку суб'єктів господарювання, а і з боку науковців.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Науково-теоретичною базою для винесених висновків і узагальнень, наведених у науковій праці, стали дослідження українських науковців, а саме: Т.В. Боднар, М.М. Великанової, А.Б. Гриняка, О.В. Дзери, Р.А. Майданика, Н.С. Кузнєцової, В.В. Луця, Н.В. Міловської, Є.О. Мічуріна, О.О. Кота, І.Р. Калаура, Л.А. Романовської, Р.Б. Шишки та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окреслюючи характерні ознаки договірного ре-

гулювання приватно-правових відносин А.Б. Гриняк наводить їх перелік, вказуючи, що: а) такі відносини є впливом норм права на поведінку суб'єктів договірного зобов'язання, узгодження їхніх потреб, інтересів щодо кожного з них та суспільства в цілому; б) це специфічна діяльність учасників щодо впорядкування відносин між собою шляхом дотримання правових норм та їх адаптації через прийняття індивідуальних рішень відповідно до цих норм; в) воно має конкретний, організований характер (здійснення шляхом встановлення прав та юридичних обов'язків для суб'єктів договірних зобов'язань); г) має цілеспрямований та результативний характер, метою якого є стимулювання ефективного розширення сфери свободи договору та свободи підприємництва [2, с. 16-17]. Разом із тим, у юридичній літературі висвітлюється позиція, що саморегулювання господарського договору обмежується імперативними нормами, визначеними у законодавстві. Обмежувальними засадами саморегулювання господарського договору є дотримання принципу добросовісності і чесної ділової практики. Звичайно, певними обмеженнями саморегулювання господарського договору є: 1) особливий суб'єктний склад; 2) допустимість відступу від принципу рівності сторін; 3) можливості обмеження договірної свободи з метою захисту публічних інтересів; 4) діапазон специфічних вимог законодавства, які стосуються того чи іншого різновиду господарського договору тощо [3, с. 148]. Окреслений підхід стосується й цивільно-правових договорів (угод).

Сучасна судова практика наголошує, що договір має певний життєвий цикл – від ініціювання укладання до виконання. На кожному етапі є одна або більше сторін, які переглядають, перезатверджують умови договору. При цьому поза увагою сторін досить часто залишається певний ризик, притаманний кожному етапу циклу. Такий підхід викликаний здебільшого тим, що ризик важко ідентифікувати, а ще важче кількісно оцінювати, а найтяжче усувати, що в подальшій фактичній реалізації договірних зобов'язань призводить до істотної зміни обставин, яку сторони не могли передбачити в момент укладення [4].

О. Андреева констатує, що неможливість наперед передбачити вектори розвитку договір-ного зобов'язання та ті обставини, які матимуть на нього визначальний вплив, обумовлюється невизначеністю та пояснюється різноманітними причинами (а саме відсутністю вичерпної ін-формації, наявністю впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників на результати аналізу ризикованої ситуації, нестабільністю зовнішнь-ого середовища діяльності суб'єкта, яка вклю-чає в себе чинники як правового та позаправо-вого характеру) тощо і виділяє такі ознаки істотності щодо зміни обставин за договором: 1) непередбачуваність виникнення таких обста-вин у момент їх укладання (об'єктивна ознака); 2) тривалість обумовлених обставин (темпо-ральна ознака); 3) невідворотність; 4) відсутність вини сторін договору щодо їх ви-никнення (суб'єктивна ознака) [5, с. 44-49].

Договірний ризик означає обтяження сторо-ни господарсько невивідними наслідками при зміні обставин. Якщо ризик припадає на одну із сторін, то вона має виконати умови договору, навіть якщо це для неї збитково [6, с. 99].

Законодавець в частині першій статті 652 Цивільного кодексу України вважає зміну об-ставин істотною, якщо обставини змінилися настільки, що, якби сторони могли це передба-чити, вони не уклали б договір або уклали б йо-го на інших умовах.

Підводячи підсумок, доцільно підтримати твердження І.С. Кандафарової про те, що наве-дене в частині першій статті 652 Цивільного ко-дексу України поняття «істотна зміна обставин» є оціночною категорією та додатково необхідно врахувати, що: 1) істотна зміна обставин повин-на статися не внаслідок поведінки контрагентів договору, а бути результатом певної дії ззовні, тобто відбувається зміна певних обставин, які є зовнішніми відносно правового зв'язку, що існує між контрагентами даного договору; 2) застосування ст. 652 ЦК не пов'язане з пору-шенням договору іншою стороною, дана стаття може застосовуватись лише у тому разі, коли сторона отримує належне виконання за догово-ром [7].

Висновки. Отже, зважаючи на існуючий принцип свободи цивільно-правового договору,

учасники такого договору мають всі передбаче-ні законом правові підстави встановлення дис-позитивного методу правового врегулювання своїх зобов'язань згідно статті 652 Цивільного кодексу України. Відтак, сторони або одна з них шляхом узгодження може змінити умови дого-вору. Проте, контрагенти за цивільно-правовими договорами, навіть при настанні істотних змін обставин суттєво обмежені в ре-алізації своїх прав щодо зміни умов договору при його реалізації.

Література

1. Оновлення договірному регулювання при-вотно-правових відносин в Україні: монографія за заг. ред. Гриняка А.Б., Кота О.О., Пле-нюк М.Д. Київ: НДІ приват. права і підприєм-ництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2020. С. 8-9.

2. Гриняк А.Б. Договір у механізмі правового регулювання приватно-правових відносин. До-говірне регулювання приватно-правових відно-син в умовах євроінтеграційних процесів в Ук-раїні: монографія за заг. ред. Крупчана О.Д.; на-ук. ред. Гриняка А.Б. Київ, 2017. С. 16-17.

3. Гончаренко О.М. Саморегулювання госпо-дарської діяльності: питання теорії та практики: монографія. Київ: НДІ приват. права і підприє-мництва ім. акад. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2019. С. 148.

4. Yoon Hie Jung. 4 Common Sources of Con-tract Risk and How to Eliminate Them. URL: <http://www.business2community.com/sales-management/4-common-sources-contract-risk-eliminate-01278811> (дата звернення: 29.10.2020).

5. Андреева О. Цивільно-правова характери-стика ризику істотної зміни обставин за догово-ром: поняття та практичне значення. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С. 44-49

6. Андреева О. Особливості прояву ризику у договірному праві. *Вісник Київського націона-льного університету імені Т. Шевченка*. Юри-дичні науки. 2013. № 95. С. 99.

7. Кандафарова І.С. Зміна або розірвання до-говору у зв'язку з істотною зміною обставин. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4210/1/%D0%A1.%20320-323.pdf>

References

1. Onovlennya dohovirnoho rehulyuvannya pryvatnopravovykh vidnosyn v Ukraini: mon-

ohrafiya za zah. red. Hrynyaka A.B., Kota O.O., Plenyuk M.D. Kyiv: NDI pryvat. prava i pidpryyemnytstva im. akad Burchaka F.H. NAPrN Ukrainy, 2020. S. 8-9.

2. Hrynyak A.B. Dohovir u mekhanizmi pravovoho rehulyuvannya pryvatnopravovykh vidnosyn. Dohovirne rehulyuvannya pryvatnopravovykh vidnosyn v umovakh yevrointehratsiynykh protsesiv v Ukraini: monohrafiya za zah. red. Krupchana O.D.; nauk. red. Hrynyaka A.B. Kyiv, 2017. S. 16-17.

3. Honcharenko O.M. Samorehulyuvannya hospodarskoyi diyalnosti: pytannya teorii ta praktyky: monohrafiya. Kyiv: NDI pryvat. prava i pidpryyemnytstva im. akad. Burchaka F.H. NAPrN Ukrainy, 2019. S. 148. 4. Yoon Hie Jung.

4. Common Sources of Contract Risk and How to Eliminate Them. URL: <http://www.business2community.com/sales-management/4-common-sources-contract-risk-eliminate-01278811> (data zvernennya: 29.10.2020).

5. Andreyeva O. Tsyvilno-pravova kharakterystyka ryzyku istotnoyi zminy obstavyn za dohovorum: ponyattya ta praktychne znachennya. Yurydychna Ukrainy. 2014. № 3. S. 44-49.

6. Andreyeva O. Osoblyvosti proyavu ryzyku u dohovirnomu pravi. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni T. Shevchenka. Yurydychni nauky. 2013. № 95. S. 99.

7. Kanzafarova I.S. Zmina abo rozirvannya dohovoru u zvyazku z istotnoyu zminoyu obstavyn. URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/4210/1/%D0%A1.%20320-323.pdf>

Victoria Kozhevnikova

FEATURES OF THE REVISION OF THE TERMS OF THE AGREEMENT IN CONNECTION WITH A SIGNIFICANT CHANGE OF CIRCUMSTANCES

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: civilne7@gmail.com

Purpose: research consists in an exposure and decision of complex of the theoretical and practical problems related to conformities to law of revision of conditions of the civil legal agreement in connection with the substantial change of circumstances, improved conceptions of the modern understanding of substantial change of circumstances and her influence on actual realization by parties of conditions of the agreement (to the contract). **Research methods:** for realization of the marked aim, in the process of scientific research totality of methods of scientific cognition is used scientific and specially scientific methods became methodological basis of scientific work. **Results:** the found out positions of current civil legislation of Ukraine in relation to the normative order of establishment of conditions of the civil legal agreement (to the contract) and them actual modification if it be impossible implementation in connection with the substantial change of circumstances. **Discussion:** the article elucidates the scientific approaches to the legal category of a material change of circumstances in the course of fulfillment of the terms of an agreement (contract) by the parties. The author establishes that unavoidable circumstances may arise in contractual relations as grounds for modification or termination of an obligation due to an objectively determined (permanent or temporary) impossibility of its fulfillment, and in some cases, the factors identified herein significantly complicate, but do not make it impossible for the parties to fulfill their obligations in general, and therefore have, at most, the character of a case for the interested party, creating only a subjective impossibility of fulfillment of the obligation.

Key words: essential terms; contract; civil law transaction; force majeure; contract amendment; civil liability; material change of circumstances; business entities; principles of justice; reasonableness and good faith.

Стаття надійшла до редакції 13.11.2023